

EUSKAL HIZKERA ETA EUSKAL NEURKERA*Luis Mitxelena*

Honako lerro hauek Deustura bidali nituen, neronek ez bainuen agertzerik momentu hortan, hango EKT-koen eskariz, 1975eko udaberri aldera. Dakidanez, ez dira artean inon agertu eta horrexegatik ausartzen naiz zeuden zeudenean (baina eraskin bat ondoan daramatelarik) argitaratzera, berandu bederen.

Ez nuen deus azaltzekorik, egia esan, ez berririk ez zaharrik. Argi eske, galdera pilo bat nekarren, neure buruari eta besteri egiten diodan galdera piloa. Ez dakizkidan gaiez mintzatu nahi nuen, beraz, inoren ihardespenaren begira. Eta gainerakoak ere ni bezain ezjakin baldin badira, ikustekoa litzateke orduan ea guztion artean eta guztion lana dela bitarteko aurkitzen ote dugun orain eskas dugun erantzunik. Horrelakorik aurki badaiteke eta aurki daitekenean, noski.

Euskal literaturaren kondaira lehen baino hobeki aztertua izan da azken urteotan, gero eta maizago eta sakonkiago gainera. Azterketa hori, ordea, literatura idatziari, paperetan datzanari, lotua gelditu da batipat. Baina euskal literatura, euskara bezalatsu, batez ere ahotik beharrira eta beharritik ahora dabilelarik heldu da gureganaino. Izkribuz baino arago, behinik-behin.

Ahoz-aho erabili den tradizio horrek —hobeki esan, tradizio horren aztarrenek eta ondakinek— merezi luke, nik uste, gain-begiratu bat edo beste baino gehixeago. Ezagutza klase asko dira, baina bada bat, horien artean, ezinbesteko eta ezinutzizko duguna, gizona, baita euskaldun den gizona ere, animalia historikoa denez gero. Hots, arbasoen ondorengo denez gero, ez haiei bizia, gorpuzta eta gorpuzkera zor dielako bazarrik eta lehenik, baizik eta haiengandik zenbait gauza, ezin konta ahal daitezkeen jokabide, *ikasi* dituelako. Haiengandik

ikasi duguna baita gure kultura, dena den, ez haiengandik jaio garelako jaso dugun ondadea. Azturaz gara euskaldun, ez sorkuraz.

Tradizio hori ikertua izan da, zehar bidez behinik-behin, bide zuzenik aski ez dugunez gero. Ez da, ordea, ene irudiko behar zukeen alde guztietarik ikertua izan. Ipuinak eta beste, etnologoek bildu eta aztertu dituzte; kanta zaharrak, hizkuntzalariek. Halaz guztiz, eta noraezean, nor bere ehiziaren ondoan ibili da: aintzinako sinesteen bila etnologoak, esate baterako, eta hitz nahiz joskera zaharren bila hizkuntzalariek. Baztertuxe dauzkagu literaturaren kondairak berezko dituen eskariak eta galderak. Hortan ari dena etnologoen eta hizkuntzalarien lanaz balia daiteke, premiazko du horien laguntza, baina ez diote horiek bere baitan daraman gosegarria berdinduko. Nork bere opilari hurbiltzen baitio ikatza, ez besterenari. Hortan ari denak berak ikusi beharko du zein diren dituen jakin beharrak eta zein bidetan barrena hel daitekeen ilunbean daudenak argitzera. Geure ezjakinaren eremua neurtu behar genuke lehenik, jakite bidean sartuko bagara.

Hona, eta ez dira guztiak, euskal literaturaren kondairan eginkizun ditugun zenbait egiteko. Dakardan lista hau, nola uka, beste edozeinek luza dezake. Ez dut uste, haatik, inork labur dezakeenik.

1. Maiz entzun izan dugu euskal poesia, oraintsu arte eta are orain bertan, musikari lotua ibili dela. Hori, gehiegizko baldin bada ere erabat harturik, egia da bai Ziburuko Etxeberri teologo jakintsuari dagokionez eta bai, orobat, latinez ikasten abiatu berria zenean hil zitzaigun Txirrita ezjakinari bagagozkio. Poesiarekin batean, beraz, musika ere aztertu behar litzateke. Noizkoak dira, gutti gora-behera, ezagutzen ditugun doinuak? Berriago direnean, nondikakoak ditugu? Ze neurritan aldatu dira ahoz-ahoz zabiltzala mendez-mende?

Erantzunak, inondik etortzekotan, musikalariei bitartez etorriko zaizkigu. Hagitz premiazko genuke, dirudienez, euskal musikaren kondaira eta, hori ezinezko baldin balitz, kondaira horren eskematxo bat bederen. Herri musikaz ari naiz, noski, baina badakit, halaz guztiz, ez dela sekula izan ez herri musikarik eta ez herri poesiarik, musika-poesia ikasien kutsurik hartu ez duenik. Zabaltzeko eta hedatzeko moduak bereiz-

ten ditu, ez etorkiak. Ikasiek herri gaiak erabiltzen baitutuzte usu aski, eta landugabeek haiek sortuak bereganatzen.

2. Bertsoak, musikak ez ezik, berezko du neurria, eta hortik datorkio gure artean hartu duen deitura: neurtitza edo hitz neurtua, alegia. Neurriaz gainera, besterik ere izan dezake, baina badirudi, han eta hemen, premiazko duela neurria, nahiz neurkera batera zein bestera egin. Hontan ere, oker ez banabil, ez dakigu zein izan zitekeen, garai batean, euskal neurkera hori, zenbaiten saioak (Lekuona, "Orixe", Leizaola, Gaztelu, etc.) gora-behera, ez baitugu oraindik guztiek onhar dezaketen teoriarik. Azterturik dagoena, edo azter daitekeena bederik, besterik da: nola neurtzen diren eta, gainera, nola neurtu behar liratekeen (Arana Goiri eta abar) orain.

Orain eta lehentxeago, Etxeparez geroz, silaben kontua izan da neurkeraren muina, kontaktan bereizkuntzak aurkitzen badira ere. Lehenago, ordea, Erdi Haroko kanta zaharretan esaterako, bertsoak ez dira berdinak luze-laburrean, neurri jakin baten ingurutsuko badira ere. Itxura ohi baino engainagarriago gertatzen ez bada, gainera, badirudi *hitz andanek* badutela, silabek ez ezik, zer ikusirik antzinako, eta are geroko, euskal neurkerarekin. Horrelakoxe zerbait agintzen bide da latinezko *saturnii* direlako bertsoekin. Bistan da bi zati badituztela, eta zati horietako bakoitzean partiketak egin daitezkeela¹. Baina, eta horretara nentorren, lehen zatiak hiru (nahiz bi, bestela neurtzen badira) hitz andana ditu; bigarrenak, berriz, bi.

Adibidez, *capitibus optertis* (4 + 3) aurki dezakegu, *lacrimis cum multis* (3 + 3) usuagoaren aldamenean; orobat *Proserpina puer* (4 + 2). Lehen zatian, *superbiter contemptim* (4 + 3) edo *regnatorem marum* (4 + 2), *noctu Troiad exhibant* (2 + 2 + 3, itxuraz) eta horren gisakoen ondoan. Nik, behintzat, ez nuke orain inoiz² egin nuen bezala *lau araguioc verean verala* (5 + 3 + 3) *vere an verala* bereziko, *bere*, mendebal

¹ Cf. D. S. Raven, *Latin metre. An introduction*, London 1965, 35 pl., 3gn. oh.: "There may also be some significance in the actual length of words in the saturnian line - at all events, it is remarkable how many surviving saturnians conform to the type 2 + 2 + 3 / 3 + 3 *sanctus / Ioue / prognatus // Putius / Apollo*". Baina, nola neur lehen zatia, 2 + 2 + 3 ala 4 + 3, hitz andanak harturik, hitzen ordez? Esate baterako, *uirum mihi, / Camena, mihi* aurrekoari arrimatzen zaiola?

² *Textos arcaicos vascos*, 3.1.9: *berean* = *lurrean* genuke, beraz.

aldekoa, bestetako *ere*-ren kideztat harturik. Agerian dago arrazoia: (*b*)*ere* hori, enklitikoa izanik, aurrekoari datzeko eta horrexegatik neurria 7 (*lau araguioc-vere*) eta 4 (*an verala*) izango litzateke.

Oraindik inork ikusi ez duen zerbait aurki daiteke, ezparririk gabe, neurtitz zaharretan. Baina, ikusi eta aurkituko badugu, bila eta begira ibili beharko dugu nahi eta ez.

3. Esaera zaharrak aski aztertuak izan dira, eta nahikoa da Urkixo aipatzea. Zein aldetarik, ordea? Gaiari dagokionetik, batipat: ea kidekorik ba ote duten inguruko hizkuntzetan (gehienbat herbestetik mailebatuak ditugula uste zuen hark, dakigunez), zer adierazi edo irakatsi nahi duten, eta horien gisakoak. Agertzen duten hizkera ere ikusmiratua izan da, bai hitzen eta bai joskeraren aldetik. Ez nuke ixilpean gorde nahi, gainera, ederki ikusi zuela horietarik zenbait esaera, erre-frauak edo errefainak baino areago, aspaldiko eta ez hain aspaldiko gertakarien oihartzun soil direla: *Erioac ereçan / Butroeco alabea Plencian* (167), etc. Badirudi, bada, batzuren batzu kanta zaharrak sortu ziren iturri beretik sortu direla. Honako hau ere, lirikoa izanagatik, ez da, eta Urkixok aitortzen du, herri kanta baten zatia baizik:

*Eder elaea goxean cantazean
enearen canteac jonau biozean* (517).

Bilduma hori bildu zuenak, beraz, ez zituen erabat bereizten esaerak, alde batetik, eta bertsoak, bestetik. Esaera bezala darabiltzagunak, izan ere, maiz dute neurtitzen egitea, bai neurritz eta bai azkenaldearen hoskidetasunaz. Neurria, badakigu, hala-holakoa izan ohi da. Errima delakoa ere, ez zen ezinbestekoa, ezta kanta zaharretan ere. Hor dauzkagu orain, horrelako edozeren kutsurik ere gabe, Otazuk aurkitu dituenak. Noraezekoa ez bazen, ordea, maiz agertzen da erre-frauetan. Ikus sail hortako 336gna:

*Galdu çe eguic aldia
ta ydoro dayc naya.*

Ez ote da ezagun sortu eta zabaldu zenean, bildu zutenean ez bada ere, *na-i-a*, hiru silabatan, ez *na-ya*, zela *al-di-a*-ren erantzuna?

Ikertzekoa litzateke, ordea, esaera horien egitura, gaia ez ezik, eta ez naiz gain-egituraz soil-soilik ari. *Baguila, sey goseen bayla* (523), adibidez, definizio moduan taxutua dago, edota izen baten oihartzun gisa: cf. *Oiartzun, pareta zarrak erantzun*, eta beste horrenbeste. Ez da gauza bera, beste hila-bete baten izena aipatu arren, ezta alderatzeko ere, *Hurri-teac hurri gauçac ta hurri dira aren bear < r > ac* (149) edo, bestela, *Osaylgo euria < c > erayten dituz onçoyeriac* (89).

4. Jasoak daude, noraino jaso ditugun ez badakit ere, euskal ipuinak eta ipuin antzeko kontakizunak. Hor ere, haatik, gaiak gidatu ditu sailkatzen (eta maiz aski biltzen) saiatu direnak. Ezagutzen dudan azken saioa ere, Etxeberriarena, hortik barrena dabil, aspaldiago Jon Bilbao, behin esan zidanez, ibili zen bezala, bibliografia lanean zeharo murgildu baino lehen. Ez diot inolaz ere lanbide horri duen interesa kenduko edo ukatuko. Hemen aditzera eman nahi nukeena, goraxeago bezala, besterik da: kontakizunek badutela berezko forma, gaiaz batera, eta forma horrek merezi duela, berez eta gaiaren mirabe ez delarik, azterketa berezia. Bide horretarik abiatu zaigu, oraintsu eta oraintsuko gaiez baliaturik, Ibon Sarasola. Bestetan, ordea, bide hori aspaldi irekia eta zabaldua dugu.

Humboldt-ek dioenez, eta 1800 inguruko kontuak dira, baziren Euskal herrian ezin konta ahala ipuin, zikloetan bereziak eta partituak. Bat bederak ba omen zuen, gainera, bere forma berezia. Ez omen zitezkeen behintzat itzuli zuten grazia galdu gabe. Zein ziren direlako ziklook eta nola kontaktzen zituzten? Ez dakigu ongi, baina, nolana ere den, lor dezakegun jakitearen mugarriak hobeki landatuak geldituko lirateke, saioaren bat edo beste eskaintzen bagenie.

Hor ditugu, esate baterako, Peru eta Mariaren ipuinak, eta Aita Villasante izan da, noski, azkenik horien berri eman duena. Irri edo haur ipuin gisa agertzen zaizkigu orain, baina bada argibide bat bederen besterik adieraz dezakeena. Edo ipuin horiek ez ziren inoiz oraingoan irudiko, edota 1800 inguruan idazten zuen norbaitek ez zekien ongi zer ziren Peru eta Mariaren ipuinak. Segur aski, gainera, ez zitzaizkion gehiegi axola.

Behin baino gehiagotan hartu dut ahotan, Larramendik "Suplemento"-an dakarren "muerte, *balbea*" dela eta, hara-

ko Añibarroren hiztegiko pasarte hura: "Muerte, activamente: c. *erioa*. En los cuentos de Peru y María, b. *balbea*. Muerte, pasivamente: c. *eriotza*". Bereizkuntza hau hobeki gorde zuten mendebal aldeko euskaldunek, arestian ikusi dugunez: *Erioac erezan* (hots, **era ezan*)³, bizidunen bat bailitzen, *Butroeco alabea Plencian*. Eta *herio* bizi bezain beldurgarri hori bera zen Bizkai aldeko *balba* edo *balbe*⁴, ez *heriotze* edo *eriotza* hila, beste edozein bezalako gertakari baten deitura.

Coromines-ek (argitara gabe dago iritzi hau) haur hizkerakotzat dauka *balba* / *-e* hitza, besteak beste, haur ipuinetan agertzen omen zelako, hain zuzen ere. Ez dut uste, halaz guztiz, eremu horretan aurki daitekeenik hitz honen jaioterria. Otxandioko delako esku-izkribuak, Añibarroren garaian bertan, zerbait erantsi dio, itzulpenik gabe, "*Balbea*, muerte, activamente"-ri: *balba gogorrac eroan* (*dau, eban*, etc., noski). Berez datoz gogora Homeroren *moïra krataié* eta horren kideak. Horien pare delarik, badirudi, beraz, antzinako mitoetarik eta kanta epikoetarik hartua dela. Okerrenean ere, horrelakoetarik hartua izan daitekeela.

5. Poesi hizkerak baditu non eta noiznahi formula jakinak eta propioak, zaharragoak nahiz berriagoak: aski dugu oraingo bertsolarien *esplikatu albanitza* eta antzekoez oroitzea, ez bailukete hortik kanpora *albanitza* erabiliko. Erdi Harotik datorkigu, adibidez, harako *Oñetaco lurrau jabilt icara / lau araguioc verean verala* hura edo, zertxobait aldaturik, *Oñetaco lurrau jabilt icara / gorpuceco lau araguioc berala*. Formula horiek bai apaingarri eta bai betegarri bezala erabiltzen baitziren, funtsez berdin zirauletarik batera eta bestera aldakizun: *metri causa* edo beste arrazoiren batengatik.

Poema luzeetan, Homerorenetan esate baterako, erraz da horrelakoak bereiztea, behin eta berriro agertzen zaizkigula-

³ Hitz komuna, nonnahikoa, genuen inoiz *er(h)o* 'norbait (norbaitek) hil'. Egungo egunean ere bizirik dago eguzki aldean (zub. *eho*, lehen *erho*), baina ez han bakarrik, bestetan saihestua agertzen bazaigu ere. Rudolf de Rijk-ek erakutsi zidanez, hitz hori berori da guk egunoro darabilgun *ero*, *zoro*-ren zentzu-kidea, batzuek batera eta besteek bestera (cf. fr. *fou* eta hortik mailebatua den ingel. *fool*) hartzen duguna. Aski dugu gazt. *matar* eta it. *matto* etorki berekoak direla oroiteztea.

⁴ Azkuek *balbe* dakar, baina besteak (Zabalak?) *balba* idatzi zuen, dudarik gabe.

ko. Gure Erdi Haroko poemak, ordea, zaharregiak ez izateaz gainera, laburrak dira eta ez daude osorik. Ez dugu, bada, horrelako gehiegi atzemango: cf. *odol sendoa*, *odol gatzatua* eta beste apurren bat edo beste. Formula dela igertzeko, bi aldiz agertu beharko du behinik-behin.

Zenbait hizkuntzatan, bada are gorago jotzeko bidea: hots, hizkuntza bakoitzean aurki daitezkeen formulak inoiz aspaldi baino aspaldiagokoak direla frogatzeko modua. Grezia arkaikoa eta Homeroren poemak, adibidez, bere soilean bakarrik daude itxuraz, baina itxuraz baizik ez. Hizkuntzak bai baititu bestetan ahaide eta askazi hurbilak, hizkuntza indoeuropearren familia osoa. Hala beharrez franko gauza gerta badaitezke ere, ez da sinesteko, Homeroren *kléos áphthiton* 'ezin-ihartuzko ospe' delakoaren irudi zuzena Indian idoro badezagu, ez dela hor aspaldidaniko ahaidetasuna izan bitarteko.⁵ Etorki bat-bereko direlako dira elkarren irudiko.⁶

Hizkuntza umezurtz —ahaide ezagunik gabe— duguino, ez dago guretzat konparazio biderik. Dokumentu zahar kontuan ere, bakanak dira gure ondasunak. Horrexegatik beragatik, are gehiago saiatu behar genuke gelditu zaizkigun ondakinez baliatzen, baita ere ondakin horiek gehitzen eta ugaritzen, iturri hori ez baita jadanik, segur aski, agortua eta ahitua: *Dindica murcoa betatu doa*, "anbiolako supitak" dioenez.⁷ Ditugun bakanak, gainera, ikusmira ditzagun, zein ere eskas eta murrizt diren, ea artean erdietsi dugun baino ezaguera sakonagorik eskuratzen dugun. Batez ere, gai horiei, oraindano ez bezala, formaren aldetik begira abiatzen garelarik.

Hitz bi, bukatzeko. Euskal literaturaren kondairaz —edo kondaira aurreaz— kezkatzen direnei, eta gero eta maizago

⁵ RS-etan, lau aldiz ageri da (*h*)*ospe*, eta Gorostiagari nagokio: bi aldiz *ospe*, eta *hospe* beste bitan. Ospea eta omena zerbait ziren, bada, antzinako euskaldunen artean ere.

⁶ Bi liburu baizik ez ditut aipatuko: Rudiger Schmitt-en *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*, Wiesbaden 1967, eta honek berak argitara zuen bilduma: *Indogermanische Dichtersprache*, Darmstadt 1968.

⁷ *Anbiolaco supitac equiac* "Refranes del tiempo pasado uerdades" (RS 32) ez da, hitzen aldetik, dirudien bezain (*zein dirudi* da bilduma horretan erabiltzen den mintzaera) argi. Hortik kanpora ez dugu *supita*-ren lekukotasun zuzenik. Lehenbiziko hitzari buruz, egiari hurbilago darraio, ene ustez, Karl Bouda, izkribuz adierazi zidanez, beste inor baino: *anbiolaco*, honen ustez, (*h*)*an* + *be(h)**in* + (*h*)*ola*-ko litzateke. Cf. *behialako* eta gainerakoak.

agertzen zaizkigu horrelakoak, zenbait galdera egin nahi izan dizkiet eta zenbait eginkizun erakutsi. Badaiteke behin eta berriro, handik eta hemendik gabiltzala, kolpe huts egitea. Inoiz, ordea, zerbait berri aurki dezakegu eta, alfer lana egirik itzultzen bagara ere, lasaikiago abia gaitzke bide berrien bila, ibiliak ditugunek inora ez daramatela ikusi ondoan.

Urduri gelditzen naiz bi puntutan. Badaiteke, batetik, nik ezagunak ez ditudan erantzunak izatea, egin ditudan zenbait galderari buruz. Hala hobe, gogoz baino gogozago aitortuko bainuke neure ezjakina. Badaiteke, bestetik, eta hori errazago iruditzen zait, galderak berak makurrak izatea, zuzenak izan beharrean. Aurrera bidean sartuko bagara, beharrezkoa eta ezinbestezkoa baita behar bezalako galderak egitea. Badakit norbaitek behintzat besterik uste duela, baina norbait hori, nola ez, euskalduna da:⁸ egungo eguneko euskaldunen buruzpidea baitirudi mundu zabalean mendez-mende adimendurik zorrotzenak behin, birritan eta mila bider esan eta egiztatu dutenaren kontra jokatzea. Ez dut uste, haatik, euskaldun guztion jokabidea denik hori, ezta ere bilkura hauetan bildu diren euskaldun gehienena. Hobe genuke ikasiagoengandik ikasi, arrotzak asmatu berri ditugun legeen azpian uztarpetzen saiatu baino. Jakite gaietan ez da neurri bat baizik, Euskal herrian eta Euskal herritik kanpora. Ez dugu, beraz, guk inor geure usteetara eta irudimenetara erakarriko, inork (euskaldunen bat edo beste ere artean dabilelarik) zabaldu dituen bideetarik kanpora, malkarretan barrena, joan nahi badugu. Gure iritzien berri jakiten badute ere, eta nekez helduko dira hortaraino, bizkarra zimurtuko digute, onenean ere.⁹

* * *

⁸ Jolu delako bat. Hona zer dioen (*Goiz-Argi*, 1975-IV-2, 4gn. pl.), letra larriz nabarmendurik: "Nik dakidanez, ordea, ez da itaun tentel edo burugaberik; okerranean, erantzunak bakarrik luke tentel edo burugabea izateko arriskua". Gezur hori egia balitz! "¿En qué parte de España está Macedonia?", galdatu zioten Ameriketara ene adiskide bati. Itaunak burugabe izan daitezke, galdakizun ez den muina (*presupposition* delakoa) daramatelako. Hots, "Mazedonia Espainian dago", etc. Lewis Carrol trebeki baliatu zen hortaz.

⁹ Ospe oneko liburu bat gaztelaniaz itzulia dabil: Jan Vansina, *La tradición oral*, Barcelona (Labor). Irakurtzeak ez liguke kalterik egingo, tradizio horren mugak ezagutu nahi baditugu.

ATE OSTEKO ERASKIN GISA

Duela hiru urte eskas idatzi nituen azken lerro hauek eta, bada ezpada ere, zeuden zeudenean utzi ditut. Pozik, haatik, ez bainintzateke orain beste horrenbeste idazteko gauza izango. Izan ere, bitarte labur horretan egin ditugun aurrerape-nak ez dira makalak izan! Halaz guztiz, mundu osoa zurturik eta harriturik geure ezpain-lumetarik zer jaulkiko badago ere, ez dut uste oraindik ikasi eta ikertzaileen biltzar ttipia guri begira dagoenik. Eta barka, otoi, adinez eta jakitez ez dagokidan *gu* eta *gure* hortaz jantzia agertzen banatzaizue: sobera eta gehiegi dakit, ederki erakutsi baitidate, hitz horiek, adinez nahiz jakitez, besteren, ikasiagoren eta gaztea-goren, jabetza pribatu direla.

Musikari buruz, badugu orain liburu mardul bat, bere eta besterik iritziak ederki biltzen eta aztertzen dituen: J. A. Arana Martija, *Música vasca*, Donostia (Caja de Ahorros municipal), 1976. Hortik honera jaso nahi nukeena hauxe da batez ere: euskal doinua silabikoa dela batipat, ez melismati-koa (272gn. eta hh.). Bestela esan eta salbuespenak salbues-pen, nota bat datxeko silaba bati eta silaba bat dagokio nota bakoitzari. Beraz, *a*, *b*, *c*, etc., direlarik silabak eta *A*, *B*, *C*, etc., direlarik notak, badugu *f*-ren bat *a* bakoitzari, *f(a)*-ren bitartez, *A* egokitzen diona eta, alderantziz, *f¹*-ren bitartez, isomorfiak ari garenez gero, *A* bakoitzari tokatzen zaion itur-burua, irudi iraulia, alegia. Silabak oinharrizko direnez gero, esana dago hitz-andanak ere (hizkeraren etendurak, direnak eta daitezkeenak, musikaren geldiuneei egokitzen zaizkiela-rik) kontuan hartzen dituela gure musikak.

Bestalde, eta zorigaitoz, saiatu bagara ere zenbait lagun hizkera doinua eta kantuaren arteko egokiera bilatzen, ez dugu deus aurkitu egungo eguneraino: ez Xenpelarrengan eta ezta Etxahunengan ere. Etxekidura horren atzetik ibili naiz beti eta biziki poztuko ninduke jakiteak norbaitek, musikaren aldetik datorren norbaitek, horrelako zerbait aurkitu duela. Halaz guztiz, hizkuntzaren aldetik gaia aski ikertua dudanez gero, beldur naiz nekez agertuko dela hain luzaroan gorderik egon den misterioa.

Hemen aipatu diren gaiez asko ikasi dut azken bolada hontan Patxi Altuna Etxepareren bertsogintzaz egiten ari den tesia dela bide. Badirudi, batetik, aspaldiko hura ez zebilela

urruti kantulanean, euskalki desberdinak gora-behera, oraintsuko Xenpelar edo Txirritarengandik, funtsean bederen, hots, barne-egituretan: hitz ordena, mugak (*boundaries*), eten edo etendurak. Berak erakutsi dit honako hitz andana honek badukeela zer ikusirik T. Navarro Tomás-en "unidad melódica" eta "grupo fónico" direlakoekin.¹⁰

Fonética histórica vasca-ren bigarren argitaraldia prestatu baino lehen, aski lan egin dut lehengo eta batez ere oraingo, oraingo eta Errenteri aldeko azentuaz, *pitch* nahiz *stress* dela, bata bestearengandik bereiz badaiteke. Eta hemen ere Altubek kontutan hartu ez zuen oinharritzko partiketa batekin egin dut topo: ez dira gauza bera, ezta urrik eman ere, elkarhizketa, alde batetik, eta kontaketa bestetik, nahiz biak hizketa izan.

Bestela esan, galde-erantzunei dagozkielako soil-soilik, Altube-ren legeak elkar-hizketarenak dira: Benveniste-ren harako "*présente instance de discours*" hari datxeztenak. Ederki nabari da bereizkuntza hori "aditz-ondokoei" baizik begiratzen ez badiogu ere: hor baitaude, elkarrekin mintzatzaren garenean, *orain, egun (gaur), bihar, atzo, aurten, etc.*, eta batak besteari zerbaiten berri ematen dionean, berriz, *orduan, egun hartan (egun berean), biharamonean, bezperan, urte hartan, etc.* Eta gure hondakin zaharretan hamaika eta hamaika gertakari (*sit uenia uerbo*) nolazpait "kontatuak" daude, hala nola aipatu dugun

*Erioak erezan Butroeko alabea Plenzian hura, edota
Jausi da zerurean arria,
Aurkitu dau Lasturren torre barria,
Edegi dio almeneari erdia, eta gainerakoak.*

Badira, hortaz kanpo ere, horien modura eratuak dauden esaerak, nahiz berez ez duten deus kontaktzen. Esate baterako, *Jagi zidin nagia, erra zizan uria*. Ez zen nagi hori behin batean jaiki eta ez zuen holako egun jakinean halako huri jakina erre. Aitzitik, honelako zerbait da hor adierazi nahi dena: nagiak, edozein nagik ordea, inoiz jaikitzen eta mugit-

¹⁰ "El grupo fónico como unidad melódica", *Revista de filología hispánica* 1 (1939), 3-19, batez ere lehenbizikoan: "La unidad melódica es la porción mínima de discurso con sentido propio y con forma musical determinada. Los límites de la unidad melódica coinciden con los del grupo fónico".

tzen bada, bere betiko egon goxoa uzten baldin badu, ikaragarrikoak egin ohi dituela. *Ohi* dituela, diot berriz, ohiturazkoen ari baita erretra hori, behin bateko gertakaria azaltzen badigu ere itxuraz. Aldi hori, gramatikazko "iraganaldi" hori, ohiturazko gertakariari, betikoari, egungoari zein bihar-koari, dagokio: "gnomikoa" da, aspaldidanik datorkion grekozko izenari (hor duzue aoristo gnomiko delakoa) lotzen bagatzaizkio. Latinez ere, jakina da, izan da horren antzekorik, poeten artean batipat: *illius immensae ruperunt horrea messes*, etc. Nolanahi ere, hona nola adieraz dezakegun, gehiegizko zehaztasunik gabe, gure esaera zaharraren muina, Prior eta besteren denbora logika oraingoz bazterturik: x baldin badugu nagien multzoko nornahi, eta $p(x)$ -ek ematen badu aditzera edozein nagiren jaikiera, $q(x)$ gelditzen zaigula nagiak sortu duen erreketaren ikur bezala, orduan $(x) p(x) \rightarrow q(x)$, hots, nagia, nagia bada eta edozein nagi delarik, jaikitzen bada, huria erretzen du orduan, jaiki dadinean.¹¹ Hobeki esan, baina ikuspuntu horrek urrutiegi eramango gintuzke, erre dezakeela, erretzeko gauza dela.

Hona elkarrekiko hizketa eta kontaktaren arteko zenbait bereizkuntza:

a) Gure euskalkietan, mendebal aldekoetan, ez da, zerbaiten berri ematen ari garenean, *egin*-ik erabiltzen: *etorri EGIN da* eta horren antzekorik, alegia. Hori erantzunari dagokio, galdegaia aditza bera denean. Dakidanez, Altunak ikusi du hau lehenbizi.

b) Eguzki aldeko euskalkietan bederen, *sar zedin* eta *sar zezan* eta horien gisakoak, kontaktan erabili ohi ziren, eta are kontaktako perpaus nagusietan, soil-soilik. Horrela Leizarragak, Mt. 12, 48, beste mila pasarteren artean: "Baina harc ihardesten çuela (!) erran *cieçon* hura erran cionari (!)."

Are nabarmenago ageri da hau mintzaera hori bakanka baizik erabiltzen ez duten autoreengan. Etxeparegan, esate baterako, *meçu nenzan* eta *ioan nendin* bakarrik aurki daitezke, bere Pabeko ezbeharrak kontatzen dituen lauko batean eta berean (F 8). Orobat Haranburuk, 1635, 198 h., kiderik ez

¹¹ "On sait qu'en grec —zioen Riemann zaharrak, *Syntaxe latine?*, 1940, 254—...l'aoriste s'emploie, sans qu'il soit nécessaire d'ajouter un adverbe signifiant *jamais, toujours, souvent*, etc., pour marquer un fait d'expérience (ou, comme certaines grammaires disent d'une façon peu exacte, un fait habituel)."

duen leku bakarrean: "Ahamen batec *gal ninçan*, ahamen batec errepara naçan! Bianda batec vicia *eraman çiaçadan*, bianda batec vicia errenda diaçadan. Haragui batec *poçoa ninçan*, haragui batec garbi naçan." Haranburuk ere, Etxeparek bezalaxe, subjuntiboak darabiltza besteen aldamenean, helburua edo adierazteko: hots, formaz besteen pare izanik, zentzuaz bestelako diren adizkiak.

c) Hitz ordena ere bere gisakoa da kontaktetan. Goien aipatu da S.V.O. daraman esaldia (maizenik, kontaktetan ere, S.O.V. agertzen omen da, R. de Rijk-ek azaldu zigunez), baita, O-rik ez denean, V.S. ere: *Jausi da zerurean ARRIA*, eta, S dagoeneko ezaguna denean, *aurkitu dau Lasturren TORRE BARRIA, edegi dio almeneari ERDIA*, V-k O segidan duela, *jagi zidin NAGIA, erra zizan (nagiak, aipatu berri dugun nagiak, noski) URIA*.

Horrelatsu jokatzeko du Orixek ere, bere *Santa Kruz Apaiza*-n, eta bigarren edizioaz baliatzen naiz: "Uzten diote (dakigun apaizari dakigun soldaduek) meza bukatzen... Sartzen da kapitana sakristira... Jantzi du (apaizak) bizkar-saski bat buruan; artu du eskuan itaia..." (32); "Jarrai zioten atzetik jendarme zapataundi aiek..." (37); "Jetxi da erdi-jantzian (aipatu den "aundizu liberal bat"), eltzen dio apaizak..."

d) Kontu kontari ari denak, esango nuke nik, esku zabala du (erantzuketan ari denak baino zabalagoa, nolana ere) hitzak gogo duen segidan bata besteari erasteko. Esan beharrik ez, gramatikak zilegitzat dauzkan eremu hedatuaren mugetarik ihesi ibili gabe, noski. Honekin batere doa diren eta daitezkeen geldiuneekin gertatzen dena. Guk behintzat doinuaz bereizten ditugu "orduán / etorri zén...", kontaktakoa, eta "orduan etorri zèn", "noiz etorri zen?" galderari dago-kion erantzuna. Doinua doinu, eta ez naiz hemen hortan sartuko, lehenbizikoan gerta daitezkeen geraldia, ezinkizun da azkenekoan.

* * *

Esan dut lehen *Refranes y Sentencias*-ekoak bildu zituenak ez zituela errefrauak bakarrik bildu, besterik ere jaso zuela bere bilduman. Bildu zituenak oro, edo gehientsuak, ordea, elkarren pare eta kide dira formaren aldetik.